

Geliş Tarihi | Received: 03.03.2022
Kabul Tarihi | Accepted: 01.04.2022
Yayın Tarihi | Published: 30.04.2022

İntihal | Plagiarism: Bu makale, en az iki hakem tarafından incelendi ve intihal içermediği teyit edildi.
| This article has been reviewed by at least two referees and scanned via a plagiarism software.

İSLAM HUKUKUNDAKİ ALTERNATİF UYUŞMAZLIK ÇÖZÜM YOLLARININ TÜRK AİLE HUKUKUNA MUKAYESESİ

COMPARISON OF ALTERNATIVE DISPUTE RESOLUTIONS IN ISLAMIC LAW TO TURKISH FAMILY LAW

Mustafa Aktürk*

ÖZ

Çalışmanın konusu, sona ermek üzere olan evlilikler açısından İslam aile hukuku kapsamında gerçekleştirilen alternatif uyuşmazlık çözüm yollarının hukuki tahlilidir. Ayrıca bu faaliyetlerin, boşanma neticesinde ortaya çıkan asli ve fer'i sonuçlar açısından hangi hususlara ilişkin uygulanabileceği de önem arz etmektedir. Çalışma ile İslam aile hukukundaki uyuşmazlık çözüm yöntemleri, pozitif hukuktaki alternatif uyuşmazlık çözüm yolları kapsamında incelenmiştir. Bu doğrultuda yer yer mukayeseli bir bakış açısı ile Türk aile hukukunda uygulanması planlanan arabuluculuk ve tahkim gibi yöntemlere, İslam aile hukuku perspektifinden bakılarak konu farklı bir hukuk sistemi olan İslam hukukunun yaklaşımıyla ele alınmıştır. Varılan sonuçlar şu şekilde özetlenebilir: İslam aile hukukundaki alternatif uyuşmazlık çözüm yollarının kapsamı boşanmanın asli sonucu olan evlilik birliğinin sona ermesi hususunda gerçekleşmektedir. Fer'i sonuçlar üzerinde ise İslam hukukunun asli kaynakları olan Kuran ve Sünnet çerçevesinde tatbik edilen kesin hükümler neticesinde arabuluculuk ya da tahkim faaliyetlerinin gerçekleşmesi mümkün gözükmemektedir. Ayrıca modern anlamda gerçekleştirilen arabuluculuk ve tahkim faaliyetlerinde uyuşmazlığın neticesi ile ilgilenilmeyip sadece sürecin en hızlı ve külfetsiz bir şekilde nihayete ermesi amaçlanmaktadır. Bu bağlamda evlilik birliğinin devamını mutlak surette amaçlayan bir çabadan söz etmek mümkün değildir. İslam aile hukukunda ise yegâne gayenin evlilik birliğinin devamı olduğu ve bu birliğin korunması kapsamında arabuluculuk faaliyetlerinin uygulanmaya çalışıldığını ifade etmek mümkündür.

Anahtar Kelimeler İslam aile hukuku - Boşanma - Alternatif uyuşmazlık çözüm yolları - Arabuluculuk - Tahkim

* Araştırma Görevlisi, Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi Hukuk Fakültesi İslam Hukuku Ana Bilim Dalı.
ID 0000-0001-8404-0920 avmustafaakturk@gmail.com

Bu eser Creative Commons Atınlı-GayriTicari-Türetilemez 4.0 Uluslararası Lisansı ile lisanslanmıştır.
This work is licensed under a Creative Commons Attribution-NonCommercial-NoDerivatives 4.0 International License.

ABSTRACT

The subject of the study is the legal nature of alternative dispute resolution methods used within the scope of Islamic family law in terms of marriages about to be terminated, and to what extent these methods can be applied in terms of primary and secondary consequences arising as a result of the termination of the marriage. In this study, the methods of conflict resolution and Islamic family law are studied as a part of alternative dispute resolution within the contemporary context. In this respect, mediation and arbitration methods that are planned to be implemented in Turkish family law are addressed with a comparative perspective from the Islamic law approach, a different legal system. The conclusions can be summarized as follows: the scope of alternative dispute resolutions in the Islamic family law covers the end of union of marriage, which is the primary result of divorce. Also, it's improbable to apply mediation or arbitration methods to secondary results due to definitive provisions of the Qur'an and Sunnah, which are considered as main sources of Islamic law. On the other hand, result of conflicts are not taken into consideration within the contemporary mediation and arbitration methods. Instead, these contemporary methods are applied in order to accelerate and ease the process. Therefore, within the scope of contemporary methods, it is improbable to conclude that there is an effort that solely aims to maintain the marriage union. However, in the Islamic family law, it is probable to conclude that the sole aim is to maintain union of marriage and that mediation methods are applied to preserve unity.

Keywords Islamic family law - Divorce - Alternative dispute resolution methods - Mediation - Arbitration

GİRİŞ

Sağlıklı bir toplumun temelini sağlıklı evlilik birlikleri ve bu ailelerin çatısı altında yetişecek olan nesiller oluşturmaktadır. İslam hukuku dinin, canın, neslin, aklın ve malın korunmasını amaçlamaktadır.¹ Nesli korumak için aile kurumunun korunması elzemdir. Bu sebeple İslam hukuku aileye gerekli önemi vermiş ve evliliği teşvik ederek hem dünyevi hem de uhrevi pek çok faydasına vurgu yapmıştır.²

İnsanlık tarihi boyunca bireylerin hayatlarını bir araya getirmeleri ve nesillerinin devamı için diğer medeniyetlerde de evlilik birliğine gerekli ihtimam gösterilmeye çalışılmıştır. Fakat günümüzde kurulan evlilik birliklerinin gerek izlenen yanlış usuller gerekse de kurtarılabilecek imkânı olmasına rağmen karşılıklı iletişim kurulamaması ve gerekli çözüm yollarına başvurulmaması sebebiyle dağıldığı görülmektedir.

Sona eren evlilikler neticesinde boşanmış ailelerin çocuklarının da gelişim çağlarında yaşadıkları travmalar, sağlıklı bir toplumun ifsadı noktasında mühimi de geçerek ehem derecesine ulaşmıştır. Hem boşanmanın bu kadar kolaylaştırılmış olması hem de kadim geleneklerimizde yer alan toplumsal dayanışmanın bir gereği olarak insanların arasının düzeltilmesi gibi güzel hasletlerimiz de terk edilmiş, böylelikle aile mefhumu ağır yaralar almıştır. Çağımızda bireysellik ön plana çıkarılarak sosyal hayatın gerekleri, insanlar nezdindeki itibarını yitirmeye yüz tutmuştur. Bu sebeple aile içi uyuşmazlıkların giderek arttığı gözlemlenmektedir.

Günümüzde aile içi uyuşmazlıkların mahkemeler vasıtasıyla çözümlenmesine alternatif olarak aile arabuluculuğu ya da aile hakemliği gibi kurumların, özellikle iç hukukumuzda yeniden işlerlik kazanması hususu gündeme gelmektedir. Yapılacak olan faaliyetlerin, farklı hukuk sistemleri perspektifinden bakılarak gerçekleştirilmesi iç hukukumuz adına önemli bir kazanım olacaktır. Bu bağlamda çalışmamızda İslam aile hukukundaki alternatif uyuşmazlık çözüm yollarının kapsamı ve hukuki mahiyeti incelenecektir.

Çalışmamızda uyuşmazlığı çözme noktasında görevli olan söz konusu kişiye tanınan yetkiler ve çözüm sürecinin işleyişi açısından arabuluculuk ve hakemlik kavramlarının mukayeseli olarak ele alınması gerekliliği doğmuştur. Zira tahkim ve arabuluculuk faaliyetleri her ne kadar alternatif uyuşmazlık çözüm yöntemleri çatısı altında yer alsalar da hukuki nitelikleri ve usul itibarıyla farklılık arz etmektedirler.

Çalışmanın ilerleyen kısımlarında da mezhepsel farklılıklar göz önüne alınarak İslam hukuku uygulamalarının günümüz bakış açısıyla incelenmesine çalışılacaktır. Zira günümüz anlamıyla alternatif uyuşmazlık çözüm yolları kapsamında İslam hukuku uygulamalarına bakıldığında mezhepsel olarak icra edilen farklı uygulamalar, yöntemin hukuki mahiyetini değiştirebilmektedir.

¹ Ali Bardakoğlu, "İSLÂM", TDV İslâm Ansiklopedisi, Cilt: 23, s. 19.

² "Kul evlendiği zaman dininin yarısını tamamlamış olur. Kalan yarısında da Allah'tan korksun." İbn Humam, II/379, Mustafa Cevat Akşit, *Mutlu Evlilik İslami Esasları*, İstanbul: Gümüşev Yayıncılık, 1. Baskı, 2011, s. 16.

İç hukukumuzda yüz yıl öncesine kadar hukuk metinlerinde yer alan³ ve günümüzde de muhtelif şekillerde uygulanan İslam hukukunun evlilik birliğini sonlandırmak isteyen çiftlere karşı ne gibi önleyici ve koruyucu tedbirleri ele aldığı, bu tedbirlerin bir alternatif olup olamayacağı, mukayeseli hukuk perspektifinden ele alınmalıdır. Aile kurumunun önemi sebebiyle İslam aile hukukunda arabuluculuk ya da tahkim olarak nitelendirilebileceğimiz hukuki kavramların nasıl işletildiği ve neden bu yollara başvurulduğunun arka planının araştırılması elzem görülmektedir.

I. TÜRK POZİTİF HUKUKUNDA ALTERNATİF UYUŞMAZLIK ÇÖZÜM YÖNTEMLERİ

Günümüz hukukunda toplumsal barışın artması, adalete erişme ve eşitlik kavramları gayesiyle uyuşmazlıkların çözümü noktasında, dostane yollar vasıtasıyla yeni yöntemlerin geliştirilmesi hususunda bazı reformlar yapılması gerekliliği ortaya çıkmıştır.⁴

Bu kapsamda mahkemelerin iş yükünü hafifletmek, zamandan ve paradan tasarruf ve uyuşmazlıkların çözümü noktasında daha hızlı sonuçlar alabilmek adına devlet müdahalesi en aza indirilerek yeni yöntemler geliştirilmeye çalışılmıştır.⁵ Böylelikle hem mahkemelerin yükü hafifletilmiş olmakta hem de uyuşmazlığın taraflarının, uyuşmazlık çözüm sürecine daha etkin katılımı hedeflenmektedir.

Bu sebeple alternatif uyuşmazlık çözüm yolları ya da yöntemleri olarak adlandırılan “Alternatif Dispute Resolution” (ADR) kavram ortaya çıkmıştır. Bağımsız bir üçüncü kişi, uyuşmazlığın çözümü noktasında sürece dahil olarak katkı sağlamak ve mahkemelerde yürütülen dava sürecine alternatif bir yol izlenmiş olmaktadır.⁶ Adından da anlaşılacağı üzere söz konusu yöntem yargılamanın doğal sürecine alternatif olarak belirlenmiş ve uyuşmazlıkların çözümünde birçok farklı metodun izlenebileceği hususu üzerinde temellendirilmiştir.

Tamamen ihtiyari olarak ilerleyen⁷ ve mahkemelerdeki yargılamaya karşı alternatif olan arabuluculuk, tahkim, uzlaşma, müzakere, tarafsız ön değerlendirme, vakıaların saptanması ve kısa duruşma gibi yöntemler alternatif uyuşmazlık çözüm yolları olarak kabul edilmektedir. Fakat alternatif uyuşmazlık çözüm yöntemlerinin sadece sayılan kavramlarla sınırlı olmadığını

³ 1340/1924 tarihli Hukuk-ı Aile Kanunu Tasarısı m.121: “*Tefrik davası 84 üncü maddeye müsteniden tarafeynden birinin diğerine rabita-i izdivacın devamını gayri mümkün kılacak surette zulüm ve eza etmesi veya 87 inci maddede tafsil bulunduğu veçhile aralarında niza ve şikak zuhur eylemesi sebepleriyle vaki olmuş ve hakim tarafından zevceynin telif-i beyni de kabil olamamış ise davanın evveleminde bir heyet-i hakemiyeye tevdi mecburdur. Hakemler, tarafeyn ailelerinden münasip adedde olmak üzere hâkim tarafından tayin olunur. Bir veya iki taraf ailesinden hakem tayin olunacak kimse bulunmazsa veya bulunup da hakem olacak evsafi haiz olmazsa hariçten münasipleri tayin edilir. Hakem olacak zevatın her halde nüfuz-ı nazar sahibi ve şayan-ı itimad olması lazımdır.*” İlgili kanun tasarısı 1 Aralık 1924 tarihinde adliye encümenine verilse de, bu arada medeni kanun hazırlıkları başladığı için görüşülmeden rafa kaldırılmıştır. Detaylı bilgi için bkz. Mehmet Akif Aydın, *İslam-Osmanlı Aile Hukuku*, İstanbul: Marmara Üniversitesi, 1985, s. 238-239.

⁴ İbrahim Özbay, “Alternatif Uyuşmazlık Çözüm Yöntemleri”, *EÜHFD*, Erzincan: 10.cilt, 3,4.sayı, (2006), s. 460.

⁵ Çiğdem Yazıcı Tıktık, *Arbuluculukta Gizliliğin Korunması*, İstanbul: Onikilevha Yayıncılık, 2013, s. 15.

⁶ Mustafa Serdar Özbek, *Alternatif Uyuşmazlık Çözümü*, Ankara: Yetkin Yayınları, 3.baskı, 2013, s. 167.

⁷ Ahmet Kılınc, “Osmanlı Devleti’nde Alternatif Uyuşmazlık Çözüm Yöntemi Olarak Muslihun Osmanlı Arabuluculuğu”, *II. Hukuk Tarihi Kongresi Bildirileri*, İstanbul: On İki Levha Yayıncılık, Cilt 2 (2016), s. 15.

da söylemek gerekir.⁸ Zira söz konusu yöntemler birbirleriyle beraber uygulanarak daha farklı yeni yöntemlerin de meydana çıkabilmesi muhtemeldir. Düşüncemize göre doğası gereği esnek⁹ olan alternatif uyuşmazlık çözüm yöntemlerinin sınırlı sayıda zikredilmesi pek de mümkün değildir. Bu yöntemler ile klasik yargılama usulüne alternatifler oluşturulmaya çalışılmaktadır. Ayrıca uyuşmazlıkların daha pratik, ekonomik ve tarafların uzlaşmasına dayalı olarak başarılı şekillerde çözülmesi hedeflenmektedir.¹⁰

Alternatif uyuşmazlık çözüm yollarının bahsedilen olumlu yönleri dışında eleştirilen bazı unsurları da söz konusudur. Örneğin dava şartı olarak zorunlu arabuluculuğun uygulamasının iradilik ilkesi ile bağdaşmadığını savunan görüşler mevcuttur.¹¹ Yine aynı kapsamdaki bir diğer görüş ise uzlaşma kültürünün yeterince gelişmediği bir toplumda bu durumun davaların gecikmesine sebep olabileceği şeklindedir.¹² Ayrıca alternatif uyuşmazlık çözüm yolları sonucunda kesin hükme varılması da eleştiri konusu olmuştur. Uyuşmazlıkların mahkemeler dışında çözülmesi sebebiyle hakkında bir mahkeme hükmü yani kesin hüküm bulunmayan hususlara böyle bir niteliğin verilmesi usul hukuku açısından da sorunlara yol açacağı eleştirileri akıllara gelmektedir. Nitekim bu eleştiriye destekler nitelikte 6325 sayılı Hukuk Uyuşmazlıklarında Arabuluculuk Kanunu'nun 18. maddesinin 5. fıkrasındaki "Arabuluculuk faaliyeti sonunda anlaşmaya varılması halinde üzerinde anlaşılan hususlar hakkında taraflarca dava açılmaz." hükmü kendi iç hukukumuzda da mevcuttur. Bu hükmün arabulucunun ve arabuluculuk kurumunun mahiyetini değiştirebilecek etkileri olabileceğine dikkat çekilmektedir.¹³

Görüldüğü üzere alternatif uyuşmazlık çözüm yolları, pozitif ve negatif yönleriyle bir bütün olarak hukukun vazgeçilmez bir parçası haline gelmiştir. Çalışmamızın amacından sapsamaması adına tüm bu yöntemlere değinmek yerine sadece aile içi uyuşmazlıkları ilgilendiren arabuluculuk ve tahkim faaliyetleri üzerinde durulması isabetli görülmüştür. Arabuluculuk ve tahkim kavramları İslam aile hukuku açısından birbirleriyle iç içe hususlar oldukları için aynı başlıklar altında mukayeseli olarak ele alınması zarureti doğmuştur.

A. ARABULUCULUK VE TAHKİMİN TANIMI

Alternatif uyuşmazlık çözüm yöntemlerini aile hukuku kapsamında ele aldığımızda karşımıza ilk olarak arabuluculuk kavramı çıkmaktadır. Arabuluculuk kavramına günümüz hukuk sistemlerinin ve İslam hukukunun yaklaşımlarının ayrı ayrı ele alınması gerekmektedir. Arabuluculuk kavramı, tarafların birbirleri ile daha iyi iletişim kurmaları, uyuşmazlık sebeplerine

⁸ Stephen B. Goldberg, Frank E. A. Sander, Nancy H. Rogers, Sarah Rudolph Cole, *Dispute Resolution Negotiation, Mediation and Other Processes*, New York: Aspen Publishers, 2007, s. 3.

⁹ Yavuz Kaplan, "Arabuluculuk ve Türk Hukuk Uyuşmazlıklarında Arabuluculuk Kanunu Tasarısına Eleştirel Bir Bakış", *Milletlerarası Hukuk ve Milletlerarası Özel Hukuk Bülteni*, Yıl:28, Sayı: 1-2, (2008), s. 124.

¹⁰ Ponte, Lucille M. ve Cavenagh, Thomas D., *Alternative Dispute Resolution in Business*, Ohio: ITP, 1999, s. 31.

¹¹ Kürşat Karacabey, "Zorunlu Arabuluculuğun Hukukun Temel İlkelerine Aykırılığı ve Uygulanabilirliğine Dair Sorunlar", *Ankara Barosu Dergisi*, Sayı: 1, (2016) s. 461.

¹² Süha Tanrıver, "Hukuk Uyuşmazlıkları Bağlamında Alternatif Uyuşmazlık Çözüm Yolları ve Özellikle Arabuluculuk", *Türkiye Barolar Birliği Dergisi*, Sayı: 64, (2006), s. 169.

¹³ Hakan Albayrak, "Eşitlik ve Tarafsızlık İlkelerinin Zorunlu Arabuluculuk Bağlamında Yeniden Değerlendirilmesi Zorunluluğu", *Gaziantep University Journal of Social Sciences*, Cilt: 17, Etik Özel Sayı, (2018), s. 21.

odaklanmaları ve uyuşmazlığı çözecek seçenekler hakkında uzlaşmalarını hedefleyen bir çözüm metodudur.¹⁴

Meri hukukta arabulucu, taraflar arası anlayışın geliştirilmesi ve makul anlaşma yollarının aranması için müzakereleri yöneterek bu vazifesini gerçekleştirmeye çalışır. Bu bağlamda arabulucu; usulü belirleyici, diyalog ortamını hazırlayıcı, sulh odaklı, gerçekçi düşüncenin temsilcisi, kusurları örten ve yöntemin koruyucusu olan kişidir.¹⁵ Arabuluculuk kavramı ile hem mahkemelerdeki dosya yükünün azalması hem de uyuşmazlıklara karşı devletin müdahalesinin azami seviyeye inmesi hedeflenir.¹⁶ Bu kapsamda arabuluculuk, uyuşmazlıkların mahkeme dışında sulh yoluyla çözülmesinin dışında günümüz hukukunun bakışıyla yargıdaki iş yükünü azaltması ve çözüm sürecini kısaltması gibi faktörler dolayısıyla tercih sebebidir.¹⁷ Zira temel uyuşmazlık çözümü olan muhakeme usulünün taraflara getirmiş olduğu bazı sorunlar vardır. Bazı uyuşmazlıkların doğrudan mahkemede görülmesi hem sürecin uzamasına hem ekonomik anlamda devlete ve bireylere ağır maliyetlere sebep olabilmektedir. Ayrıca uzayan yargılama süreçlerinin ya da hak arama faaliyetleri kapsamında taraflara yüklenen mali külfetlerin sadece birey bazında değil toplum nezdinde de sosyolojik yansımaları söz konusudur.

İslam hukukunda arabuluculuk kurumunda ise “Sulh” kavramının ortaya koyulması gerekmektedir. Arapça kökenli “Sulh/Musâleha” kavramı, barış, barışma, anlaşma ve uyuşma anlamlarına gelmektedir.¹⁸ Uyuşmazlığın tarafları arasında yapılan bu akit ile taraflar kendi rızalarıyla dava konusunu ortadan kaldırır.¹⁹ Yine Mecelle’de sulh; “*icab ve kabul ile akdedilen bir sözleşmedir ve bu sözleşme, anlaşmazlığın karşılıklı rıza ile çözülmesinden meydana gelir.*” şeklinde ifade edilmiştir.²⁰ “Muslih/Musâlih” kavramı ise sulhu yapan²¹, ıslah eden²², düzelten anlamlarına gelmekle beraber günümüzdeki anlamıyla arabulucunun da Osmanlı hukuk metinlerinde ifade edildiği şeklidir.²³ Bu hususta birçok örnek mevcuttur ve arabulucunun bir kişiden fazla olabildiği de görülmektedir.²⁴

Bir diğer kavramımız olan tahkim ise taraflar arasında doğan ya da ileride doğması muhtemel uyuşmazlıkların çözümünde hakem adı verilen kişilerin görevlendirilmesi için yapılan

¹⁴ Jay Folberg, *A mediation overview: History and dimensions of practice*, San Francisco: Mediation Quarterly, 1983, s. 10.

¹⁵ Elif Kısmet Kekeç, *Arabuluculuk Yoluyla Uyuşmazlık Çözümünde Temel Aşamalar ve Taktikler*, Ankara: Adalet Yayınevi, 2014, s. 104-107.

¹⁶ Jay Folberg, *A mediation overview: History and dimensions of practice*, s. 10.

¹⁷ Kılıç, “Osmanlı Devleti’nde Alternatif Uyuşmazlık Çözüm Yöntemi Olarak Muslihun Osmanlı Arabuluculuğu”, s. 15.

¹⁸ Mehmet Erdoğan, *Fıkıh ve Hukuk Terimleri*, İstanbul: Ensar, 6. Baskı, 2016, s. 513.

¹⁹ Yusuf Şen, “İslam Hukukunda Arabuluculuk”, *Hitit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Çorum, Cilt 11/ Sayı 22 (2012), s. 110-111.

²⁰ Mecelle, md.1531.

²¹ Ömer Nasuhi Bilmen, *Fıkıh İlmi ve İslam Hukuku Terimleri Sözlüğü*, Haz. Abdullah Kahraman, 1. Baskı, İstanbul: Nizamiye Akademi, s. 147.

²² Mustafa Avcı, “Osmanlı Ceza Muhakemesinde Sulh (Uzlaştırma)”, *Selçuk Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, Cilt: 25, Sayı:1, (2017), s. 27; Erdoğan, *Fıkıh ve Hukuk Terimleri*, s. 402.

²³ Esra Çetinkaya, *Osmanlı Hukukunda Sulh Sözleşmesi*, İstanbul: Onikilevha, 1. Baskı, 2020, s. 10.

²⁴ Zeynep Dörtok Abacı, “Bir Sorun Çözme Yöntemi Olarak Sulh:18. Yüzyıl Bursa Kadı Sicillerinden Örnekler ve Düşündürdükleri” *OTAM Dergisi*, Ankara: S: 20, (2006) s. 109.

sözleşmedir.²⁵ Bu tanımın çıkış noktası hakem sözleşmesidir.²⁶ Mahkemelerdeki yargılamaya alternatif olan tahkim, kısaca iki ya da daha çok uyuşmazlık tarafının ilgili uyuşmazlığı çözmek için üçüncü bir kişiyi memur etmeleri şeklinde ifade edilebilir.²⁷

İslam hukuku açısından da tahkim modern hukuka benzer şekilde ifade edilmiştir. Buna göre tahkim, davacı ve davalının uyuşmazlığı çözmek için kendi iradeleri ile bir kişiyi hâkim tayin etmeleridir.²⁸ Ayrıca Mecelle'nin 1790. maddesinde "*hasmeynin husumet ve davalarını fâsl için kendi rızaları ile ahar kimseyi hâkim ittihaz etmelerinden ibarettir*" şeklinde yer alan tahkim kavramında hakemin konumu arabulucudan farklıdır. Arabulucunun nihai kararı verme yetkisi söz konusu değildir, tarafları bağlayıcı olmayan ve tavsiye niteliğinde bir faaliyet söz konusudur.²⁹ Hakemin arabulucudan farklı olarak verdiği kararlar bağlayıcıdır fakat kadıdan farklı olarak da yalnızca yetki sahibi olduğu sınırlı uyuşmazlıklarda söz hakkına sahiptir. Bu noktada hakemin konumu açısından bir belirsizlik söz konusu olabilmektedir.³⁰

Sonuç olarak arabuluculuk ve tahkim kavramları, esnek, ekonomik, kolay ve taraflar odaklı olması sebebiyle pek çok uyuşmazlığın çözülmesi hususunda tercih edilebilir konumdadır. Zira tarafların süreç üzerindeki egemenliklerini artıran bu yöntemler, uyuşmazlığın çözümü esnasında süreci yönlendirme imkânı sunması hasebiyle tarafların adalete ve hakkaniyete olan inançlarını da pekiştirmektedir. Kişilerin nihai kararı verecek olan hakemi ya da uzlaşmayı sağlayacak olan arabulucuyu doğrudan belirlemeleri burada çok önemli rol oynamaktadır. Ayrıca tahkim ve arabuluculuğun alternatif uyuşmazlık çözüm yöntemleri içerisinde de en çok başvurulan yollar arasında yer aldığı söylenebilir. Arabuluculuk ve tahkimin tanımları hem günümüz hukuku hem de İslam hukuku açısından yapıldıktan sonra ilgili hususun tarihinden de kısaca bahsetmek yerinde olacaktır.

B. ARABULUCULUK VE TAHKİMİN TARİHİNE BAKIŞ

Genel anlamda alternatif uyuşmazlık çözüm yolları günümüz hukukunda uygulanan şekliyle tarihte ilk kez İngiliz ve Amerikan hukuk sistemlerinde ortaya çıkmıştır.³¹ ABD'de ilk kez 1913 yılında işçi-işveren uyuşmazlıklarında arabuluculuk faaliyetleri gerçekleştirilmiştir.³² Modern hukukun henüz yüz yıl öncesinde uygulamaya koyduğu alternatif uyuşmazlık çözüm

²⁵ Cengiz Serhat Konuralp, *Alternatif Uyuşmazlık Çözüm Yolları: Tahkim*, Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2011, s. 127.

²⁶ "*Hakem sözleşmesi uyuşmazlığın tarafları ile hakem (veya hakemler) arasında yapılan sözleşmedir. Kural olarak hakemi tayin eden tarafın teklifi ve tayin edilen hakemin bu teklifi kabulüyle taraflar arasında sözleşme ilişkisi kurulmuş olacaktır.*" Konuralp, *Alternatif Uyuşmazlık Çözüm Yolları: Tahkim*, s. 169.

²⁷ Mustafa Yıldırım, "TAHKİM", TDV İslâm Ansiklopedisi, Cilt: 39, s. 411.

²⁸ Ömer Nasuhi Bilmen, *Hukuk-i İslamiyye ve İstılahat-i Fıkhiyye Kamusu*, İstanbul: Bilmen Yayınevi, 1967, s. 205.

²⁹ Osmanlı hukukunda Meri hukuktan farklı olarak arabuluculuk yani sulh kurumu bir sulh sözleşmesine dayanıyorsa ve sözleşme bütün unsurlarıyla sıhhatli olarak kurulmuşsa artık yapılan sulh sözleşmesinin bağlayıcı hale geldiği ifade edilmektedir. Detaylı bilgi için bkz. Çetinkaya, *Osmanlı Hukukunda Sulh Sözleşmesi*, s. 124.

³⁰ "*Hakemin gerek önceden taraflarca veya resmî mercilerce görevlendirilmiş olması gerekse verdiği kararın bağlayıcılığı, ona uyuşmazlıkları kendiliğinden ıslah etmeye çalışan gönüllü arabulucu ile, bunu kamu görevi olarak resmî ve genel bir yetki ve sıfatla yapan kadı arasında kalan orta derecede bir konum kazandırır.*" Ahmet Akgündüz, "Hakem", TDV İslâm Ansiklopedisi, Cilt: 15, s. 172.

³¹ Hikmet Bilgin, "Anglo-Sakson Hukuk Sistemlerinde Arabuluculuk", *Hukuk Gündemi Dergisi*, (2009), s. 17.

³² Yıldız Işıktaş Karabulut, *Aile Uyuşmazlıklarında Arabuluculuk*, İzmir: Yüksek Lisans Tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2020, s. 11.

yöntemlerinin, İslam hukukunda ise Hz. Peygamber dönemi de dahil olmak üzere uygulandığını ve köklerinin daha eski tarihlere kadar da dayandığını söylemek mümkündür.³³ Bu kapsamda aile uyuşmazlıkları hususunda hakemlik ya da arabuluculuk kavramlarını doğrudan İslam hukukunun asli kaynağı olan Kuran-ı Kerim’de de görmekteyiz. Nitekim Nisa suresinde geçen “Eğer karı kocanın aralarının açılmasından korkarsanız, erkeğin ailesinden bir hakem ve kadının ailesinden bir hakem gönderin. Düzeltmek isterlerse Allah aralarını bulur; şüphesiz Allah her şeyi bilen, her şeyden haberdar olandır.”³⁴ ayetiyle doğrudan ilgili husus düzenlenmiştir.

İslamiyet öncesi döneme bakıldığında ise cahiliye döneminde kurulu bir devlet düzeni ve dolayısıyla merkezi bir otorite bulunmadığı için kabile sistemine dayalı göçebe bir yaşam tarzının olduğu gözlemlenmektedir. Bunun bir sonucu olarak İslamiyet öncesi dönemde de hukuki uyuşmazlıkların çözümlenmesinde barışçıl yöntemlerin gelenekler çerçevesinde uygulanması söz konusudur. Uyuşmazlıkların çözümü noktasında kabile reisleri ya da aile büyüklerinin hakem olarak görev aldığını söylemek mümkündür. Söz konusu hakemler birer kanaat önderi konumunda, adil ve hakkaniyetli olmalarıyla bilinen kimselerdir.³⁵ Ayrıca uyuşmazlık taraflarının belirlediği bu hakemlerin huzurunda yargılamanın yeri ve zamanı tespit edilerek uyuşmazlığın çözümü gerçekleştirilmekteydi. Muhakeme için mahkeme salonları tarzında belirli yerler olmamakla birlikte, evler veya insanların toplandıkları yerlerde hakemlik kurumu icra ediliyordu.³⁶

İslamiyet öncesi dönemde Hz. Peygamber, henüz peygamberlik vazifesine başlamadan önce oldukça meşhur olan “Hacer’ül Esved” taşı ile ilgili uyuşmazlık yaşanmıştır. Kabileler arasındaki bu uyuşmazlık Hz. Peygamber vasıtasıyla hakemlik müessesesi işletilerek³⁷ çözüme kavuşturulmuştur.³⁸ Böylelikle hakemlik kavramının o dönemde de ne kadar etkin kullanıldığını hatta doğrudan Hz. Peygamber tarafından tahkim kurumunun hayata geçirildiğini gözlemlemekteyiz.

Sahabeler arasında meydana gelen uyuşmazlıklara göz attığımızda ise tahkime başvurulduğunu gösteren birtakım rivayetlere rastlanmaktadır. Bunlardan ilki Hz. Ömer ile Ubeyy bin Ka’b’in arasında vuku bulan hurma ağaçları hususundaki sorunun Zeyd b. Sabit hakemliğinde çözümlenmesidir. Bir diğeri ise Hz. Osman’ın, Ukayl b. Ebi Talib ile karısı Fatıma bt. Utbe arasındaki anlaşmazlığı çözmek üzere Abdullah b. Abbas ile Hz. Muaviye’yi hakem olarak göndermesidir.³⁹

³³ Fahreddin Atar, *İslam Adliye Teşkilatı Ortaya Çıkışı ve İşleyişi*, Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı, 5. Baskı, 2020, s. 29.

³⁴ Nisa, 4/35.

³⁵ Ahmet Akgündüz, “Hakem”, TDV İslâm Ansiklopedisi, Cilt: 15, s. 171.

³⁶ Atar, *İslam Adliye Teşkilatı Ortaya Çıkışı ve İşleyişi*, s. 29.

³⁷ Hz. Peygamber bu olayda hâkim değil hakem konumunda yer almaktadır. Zira ilgili olay tarihe “kabe hakemliği” hadisesi olarak geçmiştir. Detaylı bilgi için bkz. Abdülmelik b. Hişâm, *es-Sîretü’n-nebeviyye*, neşreden Mustafa es-Sekkâ v. dğr, Kahire: Cilt: 1, 1375/1955, s. 209.

³⁸ Mustafa Asım Köksal, *İslâm Tarihi 1-2 (Mekke Devri)*, İzmir: Işık Yayınları, 2011, s. 144-149.

³⁹ İbn Kudâme, Ebû Muhammed Abdullah (ö.620/1223), *el-Muğni*, Beyrut: Cilt: 7, s. 244; İbnü’l-Hümmam, Kemalüddin Muhammed b. Abdilvahid (ö.861/1456) *Fethü’l-Kadîr*, Kahire: 1970, Cilt: 7, s. 315.

II. AİLE HUKUKUNDA ALTERNATİF UYUŞMAZLIK ÇÖZÜM YÖNTEMLERİ

“Aile” kelimesi Arapça kökenli olup “bir kişinin bakmakla yükümlü olduğu hane halkı, bağımlılar” anlamına gelmektedir.⁴⁰ Aile bireylerinin birbirlerine karşı olan sorumlulukları ve aralarındaki bağımlılığın ne derece önemli olduğu kelimenin etimolojik kökeninden de anlaşılabilir. Öte yandan toplumun inşasında en temel yapıtaşı olan aile kurumunun dağılması, sosyal hayatın yıkıma uğramasına sebep olacaktır. Tarihsel sürece bakıldığında uzun ömürlü kalabilmiş tüm topluluklar, ailenin ve sağlıklı evlilik birliklerinin önemini kavramış ve bu yönde gerekli tedbirleri almış medeniyetlerdir.

Aile birliğinin sahip olduğu bu önem dolayısıyla sağlıklı evlilik birliklerinin devam etmesi adına aile içi ihtilafların çözümlenmesinde muhtelif yöntemler uygulanmış ya da gerekli tedbirler alınmıştır.⁴¹ Örneğin günümüz hukukundaki anlaşmalı boşanmanın benzeri olan İslam hukukundaki muhalea⁴² dediğimiz uygulama da Osmanlı Devleti döneminde talak gibi mahkemede yapılması veya tescil ettirilmesi gerekmeyen halde çoğu zaman fiilen mahkemelerde gerçekleşmiştir.⁴³ Ayrıca mahkeme dışında yapılan muhalealar da talak gibi titiz bir biçimde mahkeme defterlerine kaydedilmiştir. Eşler arasındaki geçimsizliğin muhalea sebebi olarak görülmesi⁴⁴ dolayısıyla anlaşamayan eşler bu yola başvurmuşlardır. Düşüncemize göre bunun sebebi muhalea uygulamasının mahkemelerde tescil edilerek verilen mehrin teslimi⁴⁵ ya da alınacak olan mehirden vazgeçilmesi gibi hususların tespit ve kayıt altına alınmasıdır. Paylaşılan kayıt hem ilgili hususa hem de geçimsizlik kaynaklı boşanmaya örnek teşkil etmektedir.⁴⁶

⁴⁰ Erdoğan, *Fıkıh ve Hukuk Terimleri*, s. 18.

⁴¹ Bu tedbirlerden biri de evlilik öncesi taraflar arasındaki denklik hususunun sağlanmasıdır. Literatürde kefaet olarak da yer alan denklik kavramı, tarafların birbirlerine uyumlu olup olmadıklarının tespitine hizmet etmektedir. Bu uyumun sağlanmasıyla tarafların evlilikleri daha sağlam temeller üzerine inşa edilmektedir. Bu sebeple İslam-Osmanlı Hukukunda nişanlılık süreci önemli görülmüştür. Detaylı bilgi için bkz. Semra Betül Doğançel, *Osmanlı Hukukunda Nişanlanma*, Ankara: 2. Baskı, Adalet Yayınevi, 2021, s. 75.

⁴² Muhalea kavramı, kadının bir bedel ödemesi veya tarafların anlaşarak evlilik birliğine son vermeleridir. Hukuki dayanağı Bakara suresinin 229. ayetidir. “... erkek ve kadının Allah'ın sınırlarında duramayacaklarından endişe ederseniz o zaman kadının verdiği fidyede ikisine de günah yoktur.” Detaylı bilgi için bkz. Halil Cin, *Eski Hukukumuzda Boşanma*, Ankara: Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayınları, 1976, s. 69 vd; Halil Cin ve Gül Akyılmaz, *Türk Hukuk Tarihi*, Konya: 9. Baskı, Sayram Yayınları, 2017, s. 426.

⁴³ Mustafa Avcı, *Türk Hukuk Tarihi*, Konya: 8. Baskı, Atlas Akademi, 2019, s. 414.

⁴⁴ Avcı, *Türk Hukuk Tarihi*, s. 413.

⁴⁵ Ayşe Nur Kılıç ve Ahmet Kılıç, “Mehrin Türk Pozitif Hukuku Açısından Yeniden Değerlendirilmesi Gerekliliği”, *İnönü Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, Sayı: 10, (2019), s. 106.

⁴⁶ Örneğin 17. yüzyıla ait bir sicilde nüşuz yani geçimsizlik sebebiyle tarafların muhalea yoluyla boşanması kayıt altına alınmıştır. “...el-Hâc Ahmed'in zevcesi ve menkûhası iken beynimizde şikâk ve [bir]birimizden nüşûz ve a'raz vâki' olmağla mezbûrun zimmetinde nikâhım ma'kûd iki bin cedîd râyic fi'l-vakt akçe mehr-i müeccelim ve nafâka-i iddetim ve me'ûnet-i süknâm üzerine muhâla'a edip zevciyyete müte'allik cemî' da'âvâdan birbirimizin zimmetini ibrâ eylediğimizden sonra tekrâr bin akçe mehr-i müeccel ile nefsimi merkûm el-Hâc Ahmed'e tezvîc edip ol dahi tezevvüc eylemişdi. Hâlâ dahi beynimizde şikâk vâki' olmağla zimmetinde nikâhım ma'kûd bin cedîd akçe mehr-i müeccelim ve nafâka-i iddetim ve me'ûnet-i süknâm üzerlerine ve yedimde makbûzu olan on dirhem sîm kuşak ve bir kırmızı ibrişim şal ve hamam silgisi ve bir peştamal üzerine mezbûr el-Hâc Ahmed ile muhâl'a edip zevciyyete müte'allika cemî' de'âvâ ve mütâlebâtdan birimizimizin zimmetini ibrâ-i âmm-i kâu'ü'n-nizâ'la ibrâ eyledik dedikde mezbûr el-Hâc Ahmed dahi mezbûre Ayşe ile vech-i meşrûh üzre hul've ibrâ eylediğini vicâhen tasdik ve tahkik edicek...” Rumeli Sadareti Mahkemesi 80 Numaralı Sicil (H. 1057-1059/M. 1647-1649) Cilt: 15, Sayfa: 191, Hüküm no: 199

Günümüzde de buna benzer şekilde anlaşmalı dahi olsa boşanmanın hâkim huzurunda gerçekleştiği⁴⁷ hususu da göz önüne alınarak aile hukukuna ilişkin uyuşmazlıkların çözümünde alternatif uyuşmazlık çözüm yolları arayışı içine girildiği görülmektedir. Bu bağlamda aile içi ihtilafların çözülmesinde muhtelif yöntemlerin ortaya konulması hususu önem arz etmektedir. Ulusal hukukumuz çerçevesinde “aile arabuluculuğu” kavramı üzerinde çalışmalar yapılmakta ve yakın zamanda da hayata geçirilmesi planlanmaktadır.⁴⁸

“Aile” kavramının lügat manası dışında ıstılah anlamı olarak da farklı tanımları vardır.⁴⁹ Buradan hareketle sosyal bir kurum olan ailenin toplumun temeli ve devamlılığı açısından rolü yadsınamaz. Fakat günümüzde evlilik birliklerinin sağlıklı şekilde devam etmediği ve ilk evlenme yaşının yükseldiği görülmektedir. Ayrıca kaba boşanma hızı⁵⁰ 2021 yılında binde 2,07 olarak gerçekleşerek boşanma oranlarının zaman içerisinde daha da arttığı gözlemlenmektedir. Nitekim en güncel haliyle 25.02.2022 tarihinde yayınlanan Türkiye İstatistik Kurumu verileri de bu düşüncemizi destekler niteliktedir.⁵¹ Bu husus aile arabuluculuğu ya da hakemliği kurumlarının yeniden işlev kazanması gerektiği sonucunu göstermektedir.

Sonuç olarak aile içi uyuşmazlıklarda alternatif uyuşmazlık çözüm yolları kapsamında arabuluculuk ve tahkim faaliyetlerinin hukuki mahiyetlerinin ele alınması ve İslam hukuku bağlamında aile içi uyuşmazlıkların çözümünde kullanılan metotların neler olduğunun izah edilmesi gerekmektedir. Ulusal hukukumuzun bu sorununa, mukayeseli bir bakış açısı ile İslam hukuku perspektifinden çözüm önerilerinin sunulması elzemdir. Zira kendi toplum dinamiklerimize ve aile yapımıza en uygun hukuk sistemi olan İslam hukuku yerine salt diğer hukuk sistemlerinin uygulamalarını yürürlüğe koymak pratikte bazı sorunlara yol açabilme ihtimaline sahiptir.⁵² Özellikle batıda aile arabuluculuğu ya da hakemliği gibi uyuşmazlık çözüm

⁴⁷ 4721 sayılı Türk Medeni Kanunu 166. maddesinde “...Bu hâlde boşanma kararı verilebilmesi için, hâkimin tarafları bizzat dinleyerek iradelerinin serbestçe açıklandığına kanaat getirmesi ve boşanmanın mali sonuçları ile çocukların durumu hususunda taraflarca kabul edilecek düzenlemeyi uygun bulması şarttır. Hâkim, tarafların ve çocukların menfaatlerini göz önünde tutarak bu anlaşmada gerekli gördüğü değişiklikleri yapabilir. Bu değişikliklerin taraflarca da kabulü hâlinde boşanmaya hükmlenir.” İlgili hüküm gereğince anlaşmalı dahi olsa boşanmanın, tarafların bizzat dinlenilerek hâkim huzurunda gerçekleştiğini görmekteyiz.

⁴⁸ Konu ile ilgili gerçekleştirilen son kapsamlı çalışma Adalet Bakanlığı tarafından yayınlanmıştır. Bkz. Somer, Pervin. vd., *Aile ve Miras Hukukunda Uzman Arabuluculuk*, haz., Şükran ŞIPKA vd., Ankara: Adalet Bakanlığı Hukuk İşleri Genel Müdürlüğü Arabuluculuk Daire Başkanlığı, 2020.

⁴⁹ “*Aile; doğum, evlilik ve süt bağı ile birbirine bağlı bulunan fertlerin meydana getirdiği sosyal bir kurumdur.*” Hayrettin Karaman, *İslâm’da Kadın ve Aile*, İstanbul: Ensar Neşriyat, 2006, s. 59.

⁵⁰ Kaba boşanma hızı: Bin nüfus başına düşen boşanma sayısını ifade etmektedir.

⁵¹ TÜİK verilerine göre 2020 yılında 136.570 ve 2021 yılında ise 174.085 boşanan çift olduğu ifade edilmektedir. Ayrıca yıllara göre ortalama ilk evlenme yaşının her iki cinsiyet için de arttığı ve ortalama ilk evlenme yaşının 2021 yılında erkeklerde 28,1 iken kadınlarda 25,4 olduğunu gözlemlemek mümkündür. Daha detaylı bilgi için Bkz. “Evlenme ve Boşanma İstatistikleri, 2021”, <https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Evlenme-ve-Bosanma-İstatistikleri-2021-45568> (Erişim tarihi: 03.03.2022).

⁵² “*Aile arabuluculuğu ilk etapta boşanma arabuluculuğu olarak faaliyet göstermeye başlamış olsa da batıda evlilik dışı aile ilişkilerinin giderek yaygınlaşmasıyla birlikte isim ve kapsam değiştirerek günümüzdeki halini almıştır.*” Bkz. Zeynep Doğru, *Malezya Örneğinde İslam Aile Hukukunda Arabuluculuk Uygulamaları*, İstanbul: Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2020, s. 34.

yöntemlerinin artık amacından saparak evlilik dışı ilişkilerde de uygulanmaya başlandığı gözlemlenmektedir.⁵³

A. AİLE ARABULUCULUĞU VE HAKEMLİĞİNİN HUKUKİ NİTELİĞİ

Sulh kavramı daha çok arabuluculuk için değerlendirilmektedir. Nitekim sulh ile tahkim arasında bazı farklılıklar söz konusudur. Sulh kavramında üçüncü bir kişinin sürece katılımı olsun ya da olmasın uyuşmazlık taraflarca çözüme kavuşturulabilmektedir. Tahkimde ise hakemin uyuşmazlığa müdahil olması kaçınılmazdır⁵⁴. Bundan farklı olarak sulh yani arabuluculuk yönteminde uzlaşamayan taraflar çözüm için hakeme başvurabilme imkanına sahiptirler. Bunun neticesinde hakemlik kavramı da sulh yollarından biri olabilmektedir. Sulh ile tahkim arasındaki bir diğer farklılık ise tarafların sulh yolunda anlaşmasının mahkeme önünde gerçekleşmedikçe bazı durumlarda bağlayıcılık kazanmamasıdır. Nitekim bilindiği üzere tahkim herhangi bir mahkeme onayı olmadıkça da bağlayıcı olmaktadır. Son olarak arabuluculuk yani sulh, ileriye dönük çıkabilecek uyuşmazlıkları kapsamaz iken tahkim hem olmuş hem de gelecekte olması muhtemel uyuşmazlıklar açısından başvurulabilir bir yöntemdir.⁵⁵ Bundan farklı olarak Yusuf Şen, tahkimin sulh kavramına dayanan arabuluculuğu da yapısında bulundurduğunu ifade etmektedir.⁵⁶

Meri hukuk bağlamındaki tahkim ve arabuluculuk kavramları incelendiğinde hakemlerin tarafları boşama yetkisi olabilecek iken arabulucunun sadece tarafları sulh olmaya teşvik etme imkânı bulunmaktadır. Şen'e göre alternatif uyuşmazlık çözüm yolları kapsamında görevlinin hukuki mahiyetinin hakem olarak belirlenmesi, sürecin seyrine bağlı olarak aynı zamanda arabulucu rolüne bürünebilmesine de mâni olmamaktadır.⁵⁷ Daha önce zikrettiğimiz ıslah-sulh kavramlarıyla ifade edilen arabuluculuk, İslam hukuku kaynaklarında; uyuşmazlıkların, tarafların istekleri doğrultusunda üçüncü kişilerin yardımı, tavsiyesi veya telkinleriyle çözüme kavuşturulmasıdır. Ayrıca temel yargılama usulünde muhakeme aleni gerçekleştirilirken arabuluculukta gizlilik esastır.⁵⁸ Dolayısıyla günümüz hukuku ile bu yönüyle benzerlik gösterdiğini söylemek mümkündür.

⁵³ Görüldüğü üzere evlilik kurumunu kurtarmak adına uygulanan yöntemler batının kendi aile dinamikleri çerçevesinde evlilik dışı ilişkileri koruma noktasına evirilerek amacından sapabilmektedir. Bu sebeple doğrudan batılı uygulamaları kendi iç hukukumuzda uygulamak yerine kendi örf ve kültürümüzün de temeli olan İslam hukukunun konu hakkındaki uygulamalarının incelenmesi daha isabetli olabilir. Ayrıca konu ile ilgili detaylı bilgi için bkz. Lisa Parkinson, *Aile Arabuluculuğu (Family Mediation)*, çev. Nikbinlik Tercüme, Sorumlu ed. Yonca Fatma Yücel, Ankara: T.C. Adalet Bakanlığı, 2017, s. 9.

⁵⁴ Ahmet Akgündüz, "Hakem", TDV İslâm Ansiklopedisi, Cilt: 15, s. 172.

⁵⁵ Detaylı bilgi için bkz. Zeynep Doğru, *Malezya Örneğinde İslam Aile Hukukunda Arabuluculuk Uygulamaları*, s. 63.

⁵⁶ "Hakemler icra ettiği görevler bakımından, ıslah görevi olan arabulucu ile resmî görevi olan kadı arasında bir konumda bulunmaktadır. Ancak tarafların istemesi halinde hakemler arabulucu olarak ihtilaf ve uyuşmazlıkları çözüme kavuşturarak sulh aşamasına geçebilirler. Bu durumda sulh tarafların yaptığı bir akıt olmakla birlikte tahkim kaza-i bir hüküm olarak ortaya çıkmaktadır." Bkz. Yusuf Şen, "İslam Hukukunda Arabuluculuk", s. 119.

⁵⁷ Yusuf Şen, "İslam Hukukunda Arabuluculuk", s. 120.

⁵⁸ Yusuf Şen, "İslam Hukukunda Arabuluculuk", s. 110-111.

Daha önce ifade edilen hususlara paralel olarak arabuluculuk, zorlayıcı değil, tarafların iradesine bırakılmış bir uyuşmazlık çözüm yöntemidir.⁵⁹ Bu noktada tahkimden ayrılmaktadır. Çünkü tahkimde tarafların karşılıklı olarak anlaşarak aralarındaki uyuşmazlığın çözümü noktasında karar verme yetkisini özel kişilere devretmesi ve dolayısıyla hakemin kararının bağlayıcılığı söz konusudur.⁶⁰ Arabuluculukta ise taraflar dilerse arabulucunun kararına uymak zaruretinde değildir.⁶¹ Buradan hareketle İslam hukuku kapsamında aile içi uyuşmazlıkların çözülmesi noktasında yetkilendirilecek kişi ya da kişilerin hukuki mahiyetlerinin arabulucu ya da hakem olarak belirlenmesinde bu hususun önemli olduğunu ifade etmek mümkündür.

İslam hukuku eşlerin birbirleriyle iyi geçimlerini (hüsn-i muaşeret)⁶² emretmektedir. Bu konuyu sadece eşlerin iyi geçinmeleri ile sınırlı tutmayıp aile ve akraba boyutuyla da kişilerin hak ve sorumluluklarının bilincinde ve uyumlu olması gerektiğini öğütlemektedir. Bu hususla ilgili İslam hukukunun asli kaynaklarından olan Kuran-ı Kerim’de bazı ayetler şu şekilde sıralanabilir:

- “*Akrabaya, yoksula ve yolcuya hakkını ver. Gereksiz yere de saçıp savurma.*”⁶³
- “*Eğer anne baban, hakkında bilgin olmayan bir şeyi bana ortak koşman için seni zorlarlarsa bu durumda onlara uyma ama yine de onlara dünyada iyi davran; yüzünü ve özünü bana çevirenlerin yolunu izle. Sonunda dönüşünüz yalnız banadır. O zaman yapıp ettiklerinizin sonucunu size bildireceğim.*”⁶⁴
- “*Onlara ısınıp kaynaşasınız diye size kendi türünüzden eşler yaratıp aranızda sevgi ve şefkat duyguları yerleştirmesi de O’nun kanıtlarındandır. Doğrusu bunda iyi düşünen kimseler için dersler vardır.*”⁶⁵
- “*Kadınlar sizin, siz onların elbiseleri gibisiniz.*”⁶⁶
- “*Ya iyilikle geçinmek ya da kesin olarak ayrılmak gerekir.*”⁶⁷

Ayrıca hadislerde de eşlere benzer tavsiyeler verilmiştir:

- “*... Kadınlar hakkında Allah’tan korkun. Çünkü siz onları Allah’ın emaneti olarak aldınız ve Allah’ın adını anarak (nikah kıyarak) kendinize helal kıldınız.*”⁶⁸
- “*Dünya (geçici) bir nimettir. Dünyanın ne değerli nimeti ise iyi/saliha kadındır.*”⁶⁹

⁵⁹ Huriye Reyhan Demircioğlu, “Aile Hukuku Uyuşmazlıkları Bakımından 6325 Sayılı Hukuk Uyuşmazlıklarında Arabuluculuk Kanunu’nun Uygulanabilirliği”, *Türkiye Adalet Akademisi Dergisi*, Sayı 23 (2015), s. 53.

⁶⁰ Kılıncı, “Osmanlı Devleti’nde Alternatif Uyuşmazlık Çözüm Yöntemi Olarak Muslihun Osmanlı Arabuluculuğu”, s. 15.

⁶¹ Kekeç, *Arabuluculuk Yoluyla Uyuşmazlık Çözümünde Temel Aşamalar ve Taktikler*, s. 52.

⁶² Hüsn-i muaşeret kavramı iyi geçinmek anlamına gelmektedir. Osmanlı Döneminde özellikle yargılmalarda çokça kullanılan bir ifade olmuştur. Eşlerin iyi geçinme taahhüdünde bulunduğu Eyüp Mahkemesi’ne ait sicilde “...*Abdullah Beşe zevcesi mezbûre Âsiye mahzarında takrîr-i kelâm edip ba’de’l-yevm zevcem mezbûre ile ömrümüz âhir olunca hüsn-i mu’âşeret edip mezbûreyi tatlik etmemek üzere ta’ahhüd eyledim deyicek...*” ifadeleri yer almaktadır. Bkz. Eyüb Mahkemesi, 74 Numaralı Sicil (H. 1072-1073 / M. 1661-1662) Cilt: 28, Sayfa: 393, Hüküm no: 414

⁶³ İsra, 17/26.

⁶⁴ Lokman, 31/15.

⁶⁵ Rum, 30/21.

⁶⁶ Bakara, 2/187.

⁶⁷ Bakara, 2/229.

⁶⁸ Müslim, Hac, 147; Ebu Davud, Menasik, 56. *Hadislerle İslam Cilt: 4*, s. 315.

⁶⁹ Müslim, Radâ, 64, *Hadislerle İslam*, Cilt: 4, s. 315.

- “Aile geçimsizliği şiddetlenip de ayrılık bir zaruret haline gelmedikçe bir kadın zevcinden talakını isterse, ona cennet kokusu haram olur”⁷⁰
- “Sizin en hayırlınız, ailesine karşı en hayırlı olanınızdır. Ben de aileme karşı en hayırlı olanıyım.”⁷¹
- “Kadınlarınıza iyi davranın. Onlara karşı halim olun, latifeleşin, iyilik edin, ahlaklarının eğrilğine de sabredin.”⁷²

Aile hayatına ilişkin eşlerin hem birbirleriyle hem de çevreleriyle iyi geçinmesini emreden İslam hukukunda evlilik birliğinin sona ermesinin çeşitli nedenleri vardır. Bunlar talak, tefviz-i talak, muhalea, fesih, mahkeme kararıyla boşanma (tefrik) ve dolaylı yoldan boşanma (ila, lian, zihar) olarak sayılabilir⁷³. Konumuz itibarıyla söz konusu sona erme sebeplerinden talak üzerinden inceleme yapılması gerekmektedir. Zira muhalea hususunda eşlerin anlaşmalı boşanmaları (ya da kadının bir bedel ödemesi karşılığında boşanmaları) söz konusudur⁷⁴. Nitekim fesih hususunda da nikah öncesi ya da nikahtan sonra ortaya çıkan evliliği tek taraflı feshetme yetkisini taraflardan birine veren hukuki durum oluşmaktadır. Mahkeme kararıyla boşanmada ise söz konusu uyuşmazlık zaten alternatif çözüm yollarına başvurulmadan normal yargılama usulüne göre çözülmeye çalışılmaktadır. Zikrettiğimiz talak üzerinden yapılacak olan incelemenin de “nüşuz”⁷⁵ ya da “şikak”⁷⁶ kavramları çerçevesinde yapılması gerekmektedir.

Tüm bu açıklamaların ardından İslam aile hukuku kapsamında arabuluculuk veya hakemliğin hukuki niteliğinin İslam hukukunun asli kaynakları temelinde ele alınması da gerekmektedir. İslam hukukuna göre aile içi uyuşmazlıkların büyük bir kısmı, tarafların karşılıklı çabaları ve ailelerin araya girerek müdahil olmasıyla çözülebilmektedir. Şiddetli geçimsizlik halinde Kuran-ı Kerim’de Nisa suresinin 35. ayetinde “Eğer karı-kocanın aralarının açılmasından korkarsanız, erkeğin ailesinden bir hakem ve kadının ailesinden bir hakem gönderin. Düzeltmek isterlerse Allah aralarını bulur; şüphesiz Allah her şeyi bilen, her şeyden haberdar olandır.” ifadesiyle tarafların ailelerinden birer hakemin görevlendirilerek sürece dahil olması emredilmektedir. Hanefilere göre hakemlerin sadece eşlerin arasını düzeltmeye yetkili olması ve taraflar vekâlet vermedikçe eşleri boşamaya yetkili olmaması⁷⁷ dolayısıyla bu işlemi tahkim değil arabuluculuk, işlemi gerçekleştiren kişiyi de hakem değil arabulucu olarak nitelendirmek daha

⁷⁰ Zeynüddin Ahmed B. Ahmed B. Abdillatif Ez-Zebîdî, *Sahîh Buhârî Muhtasarı Tecrid-i Sarîh Tercümesi ve Şerhi*, çev. Ahmed Naim; Kâmil Miras, İstanbul: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2019, s. 220.

⁷¹ İbn Mâce, *Nikâh*, 50; Dârimi, *Nikah*, 55.

⁷² Buhari, VI/145.

⁷³ Halil Cin ve Ahmet Akgündüz, “Aile Hukuku/2” *Türk Hukuk Tarihi*, İstanbul: Cilt:2, Özel Hukuk, Osmanlı Araştırmaları Vakfı, 1996, s. 75.

⁷⁴ Avcı, *Türk Hukuk Tarihi*, s. 413; Cin ve Akyılmaz, *Türk Hukuk Tarihi*, s. 426. Ayrıca Kuran-ı Kerim’de bulunan hukuki dayanağı için bkz. “Kadının evlilikten kurtulmak için -erkeğe- bir meblağ vermesinde iki taraf için de vebal yoktur.” Bakara, 2/229.

⁷⁵ Lügat anlamı “yükselmek, ayağa kalkmak; (eşler) geçimsiz davranmak” olan nüşuz, ıstılahta “kadının evlilik hukukuna riayet etmemesi, evlilik birliğini sürdürmeyi engelleyecek düzeyde geçimsizlik sergilemesi” demektir. Hacı Mehmet Günay, “NÜŞÜZ”, TDV İslâm Ansiklopedisi, Cilt: 33, s. 303. Ayrıca nüşuzun yaptırımını ise tazir cezası olarak “darb” kelimesiyle ifade edilmektedir. Bkz. Avcı, *Türk Hukuk Tarihi*, s. 283.

⁷⁶ Şikâk: “Anlaşmazlık, niza, düşmanlık.” Erdoğan, *Fıkıh ve Hukuk Terimleri*, s. 527.

⁷⁷ Nuri Kahveci, *İslam Aile Hukuku*, İstanbul: 2. Baskı, Hikmetevi Yayınları, 2017, s. 175.

doğru olmaktadır.⁷⁸ Yine Nisa suresinin 128. ayetinde, "...*sulh daha hayırlıdır*" buyrulduğu için eşlerin anlaşması veya sorunlarının arabulucu vasıtasıyla çözülmesi, böylece toplumun temelini oluşturan aile yuvasının dağılmaması için öncelikli olarak arabuluculuk kurumunun çalıştırılması bireylerin menfaati açısından da önem arz etmektedir.

Yukarıda bahsedilen "şiddetli geçimsizlik" kavramına "şikâk" kelimesiyle vurgu yapılmaktadır. Şikâk hali zuhur edince erkeğin ailesinden bir, kadının akrabasından da bir hakem gönderilmesi tavsiye edilmiştir. Bu arabulucu veya hakemler eğer karı kocayı barıştırmak isterlerse Allah'ın bu işe onları muvaffak kılacağı ifade edilmektedir. Burada dikkatimizi çeken husus Kuran-ı Kerim'de hakemlerin boşanma kararı vermeleri konusunda bir boşluk bırakılmış olmasıdır. Bu boşluğun hikmeti "*Allah katında helalin en sevimsizi talaktır.*"⁷⁹ hadisi şerifi vasıtasıyla daha iyi anlaşılmaktadır⁸⁰. Dolayısıyla Allah'ın rızası şikâkta yani ailenin çözülmesinde değildir. Tam aksine hüsn-i imtizacta yani tekrar aile birliğinin tesis edilmesindedir.

Çalışmamızda teorik temelleri bu şekilde izah edilen aile arabuluculuğunun pratikte de asırlar boyunca uygulandığını gözlemlemek mümkündür. Peygamber Efendimizin bizzat dağılmak üzere olan aileleri barıştırmaya çalıştığına dair bir örnek bulunmamaktadır. Özellikle Ahzab suresinde Hz. Zeyneb ve Hz. Zeyd'in evliliğinin Hz. Peygamber tarafından arabuluculuk ile kurtarılmaya çalışıldığı fakat netice alınmadığı görülmektedir.⁸¹ İlgili ayetin tefsirine bakıldığında Hz. Peygamberin doğrudan arabuluculukta bulunarak süreci yönettiği fakat bu hususta başarılı olunamasa da evlat edinilmiş kimselerin boşadıkları hanımlarıyla evlenmekte mü'minler için bir günah olmadığı hükmünün ortaya çıktığı ifade edilebilir⁸². Bir başka örnekte ise muhtemelen sır saklamadaki kusuru yüzünden Hz. Peygamber kendi eşi Hz. Hafsa'yı ric'i talakla⁸³ boşamıştır. Fakat sonrasında Cebrail vasıtasıyla arabuluculuk yapılarak "*Hafsa çok oruç tutan ve çok namaz kılan bir hanımdır ve senin cennette eşindir*"⁸⁴ denmesi üzerine Hz. Peygamber Hz. Hafsa'yı boşamaktan vazgeçmiştir. Yani bizzat Cebrail tarafından aile arabuluculuğu müessesesi işletilmiş ve başarıya ulaşılmıştır denilebilir.

Bu kapsamda günümüz hukuku ile İslam hukuku uygulamalarının benzer ve farklı yönleri de bulunmaktadır. Ancak İslam hukukunda tahkim ve arabuluculuk kurumları daha uzun yıllar işletilmiş ve modern hukuktan farklı olarak pragmatist bir yaklaşımdan ziyade doğrudan

⁷⁸ Ebû Hafs (Ebû Muhammed) Hüsâmüddîn es-Sadrü's-Şehîd 'Ömer b. 'Abdil'azîz b. 'Ömer b. Mâze el-Buhârî-Muhhyî Hilâl Serhân, *Edebu'l-kâdi li'l-Hass âf*, Bağdâd: Matba'atü'l-irşâd, 1977, 4:59.

⁷⁹ Ebu Davud, Talak/3, İbn Mace, Talak/1, *Hadislerle İslam*, Ankara: 1. Baskı, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Cilt 4, 2014, s. 233.

⁸⁰ Burada helal ifadesinden maksat yapılması lazım gelmeyen iş anlamına gelmektedir ki mübaha, menduba, vacibe ve mekruha şamildir. Ayrıca bir şeyin sevimsiz olması helal olmasına da mâni değildir. İbn-i Abidin, *Reddü'l Muhtar Ale'd-dürri'l-Muhtar*, çev. Ahmed Davudoğlu, İstanbul: Şamil Yayınevi, Cilt :6, 1983, s. 145-146.

⁸¹ Bkz. "*Bir zaman, Allah'ın kendisine lütufta bulunduğu, senin de lütufkâr davrandığın kişiye, "Eşinle evlilik bağını koru, Allah'tan kork" demiştin. Bunu derken Allah'ın ileride açıklayacağı bir şeyi içinde saklıyordun; öncelikle çekinmen gereken Allah olduğu halde sen halktan çekiniyordun. Zeyd onunla evlenip ayrıldıktan sonra müminlere, evlâtlıklarının -kendileriyle beraber olup ayrıldıkları- eşleriyle evlenmeleri hususunda bir sıkıntı gelmesin diye seni o kadınla evlendirdik. Allah'ın emri elbet yerine getirilecektir.*" Ahzab, 33/37.

⁸² Detaylı bilgi için bkz. Bediüzzaman Said Nursi, *Mektubat*, İstanbul: Rnk Neşriyat, 2011, s. 53 vd.

⁸³ "*Kocaya iddet müddeti içinde yeni bir nikah akdine ihtiyaç duymadan tek taraflı beyanla boşadığı eşine dönme imkânı veren talaka ric'i talak denir.*" Avcı, *Türk Hukuk Tarihi*, s. 408. Ayrıca bkz. Bakara, 2/228 ve Bakara, 2/231.

⁸⁴ M. Yaşar Kandemir, "HAFSA", TDV İslâm Ansiklopedisi, Cilt: 15, s.119-120.

uyuşmazlığın giderilmesi hususuna odaklanılmıştır. Bir diğer ifadeyle günümüz hukukunda mahkemelerin iş yükünün azaltılması ve sürecin daha hızlı ve mali açıdan da daha ekonomik olarak geçirilmesi temel odak noktasıdır. Bazı noktalarda neredeyse evlilik birliğinin kurtarılmasından ziyade çiftlerin arabulucu eşliğinde sorunsuzca boşanma süreçlerini geçirmelerine odaklanılmıştır. İslam hukuku ise bu hususlardan farklı olarak evlilik birliğinin devamı noktasında bir arabuluculuk faaliyeti ortaya koymayı amaçlamaktadır ve daha çok aile kurumunun korunması üzerinde durmaktadır.⁸⁵

Evliliğin sona ermesinin asli ve fer'i sonuçlarının ayrı ayrı ele alınması hususunun da uyuşmazlık çözüm yollarının mahiyetini ve amaçlanan neticeyi doğrudan etkileyeceği göz önünde bulundurulmalıdır. Çünkü alternatif uyuşmazlık çözüm yollarına boşanmanın asli sonucu olan evlilik birliğinin sona ermesi hususunda yani aile birliğini devam ettirmeye yönelik başvurulursa faaliyet evlilik birliğinin korunmasına yönelik olmaktadır. Tam aksine boşanmanın fer'i sonuçları (velayet, nafaka, mal rejimi vb.) üzerinde uygulanan alternatif uyuşmazlık çözüm yolları ise evlilik birliğini korumaktan ziyade boşanma işlemini hızlı ve sağlıklı bir şekilde gerçekleştirme amacı taşımaktadır. Bir diğer ifadeyle arabuluculuk ya da tahkim faaliyetleri, evlilik birliğini devam ettirmeye yönelik olabileceği gibi çiftlerin evlilik birliklerini sorunsuz bir şekilde sona erdirmelerine yönelik de olabilmektedir.

B. ARABULUCU VE HAKEMİN MAHİYETİ

Arabulucu ve hakemde aranılan birtakım özellikler bulunmaktadır. Bundan farklı olarak arabuluculuk ve tahkim süreçlerine hâkim olan bazı ilkeler de vardır. Hem bu özellikler hem de belirlenen ilkeler, arabulucu ve hakemin mahiyetini ortaya koymaktadır. Bu başlığımız altında yine mukayeseli bir şekilde ilgili hususlar üzerinde durulacaktır.

1. Arabulucu ve Hakemde Bulunması Gereken Özellikler

Bir arabulucuda bulunması gereken özellikleri şöyle sıralamak mümkündür:

- Arabulucunun tarafsız olması gerekir,
- Arabulucu sabırlı olmalıdır,
- Arabulucu esnek ve anlaşılabilir olmalıdır,
- Arabulucu etkili bir dile ve ikna kabiliyetine sahip olmalıdır,
- Arabulucu dürüst, güvenilir ve eleştirilere açık olmalıdır,
- Arabulucu taraflara empati ile yaklaşmalı, etkili bir dinleyici olmalı ve süreci yönetirken itidalli davranmalıdır.⁸⁶

İslam hukuku açısından da hakemin sahip olması beklenen özellikler mevcuttur. Bu özellikler, hakemin hüküm vermesi ve verdiği hükmün bağlayıcılığı kapsamında şekillenmiştir.

⁸⁵ Ahmet Temel, "İslam Aile Hukukundaki Arabulucu-Hakemlik Uygulamasının Türkiye'de Aile Arabuluculuğuna Muhtemel Katkıları", *darulfunun ilahiyat*, İstanbul: Cilt: 30, Sayı: 2, (2019), s. 320.

⁸⁶ Kekeç, *Arabuluculuk Yoluyla Uyuşmazlık Çözümünde Temel Aşamalar ve Taktikler*, s. 107-111.

Yani hakemler de hakimler gibi değerlendirilerek hakimlerin taşıması gereken özellikleri taşımaları beklenmiştir.⁸⁷ Bu özelliklere bakacak olursak:

- Müslüman olmak,
- Eda ehliyetine sahip olmak,
- Hür ve adil olmak,
- Hukuku bilmek,
- Objektif olmak,
- Aile hukuku özelinde hakemin ailelerden kimseler olması olarak sayılabilir.⁸⁸

Ayrıca Kuran-ı Kerim’de uyumsuzlukları çözecek olan kişinin yani hâkim ve hakemlerin adalet, ilim ve hikmet vasıflarını taşıması gerektiği belirtilmiştir.⁸⁹ Hâkim olacak kişinin, ayette de zikredildiği üzere ilim sahibi olması beklenmektedir. Mecelle’nin 1793. maddesine göre: “*Hâkim, mesail-i şer’iyye ve fihhiyyeye ve usul-i muhakemeye vakıf ve deavi-yi vakiayı onlara tatbikan fasl ve hasma muktedir ve müteverri ve mütedeyyin olmalıdır.*” Bu maddede hukuku bilme, yargılama usulüne hâkim olma uyumsuzluğu çözebilmek noktalarına dikkat çekilmiştir. Hâkim, objektif delillere bağlı kalarak yargı faaliyetinde bulunmalıdır. İsbetli karar veremese bile kararından sorumlu tutulamaz.⁹⁰ Benzer şekilde hakemin de objektif ve delillere bağlı kalarak karar vermesi gerekir. Yine Mecelle’de yer alan ve dördüncü bölümde tahkimle ilgili meseleler üst başlığı altında incelenen “Hâkimin Vasıfları” başlıklı birinci fasılda “*Hâkim; hakîm, fehîm, müstakîm, emîn, mekîn ve metîn olmalıdır.*” ifadesinden yola çıkarak hakemlerin bu sıfatları haiz olması gerektiği sonucu da çıkarılabilir.⁹¹

2. Arabuluculuk ve Hakemliğe Hâkim Olan İlkeler

Ayrıca arabuluculuğa hâkim olan temel ilkeler de bulunmaktadır. Bu ilkeleri de şu şekilde sıralayabiliriz:

- Arabulucunun objektif ve bağımsız olması,
- Tarafların arabuluculuk sürecine iradi olarak katılımlarının beklenmesi,
- Arabulucunun süreci gizlilik içerisinde yönetmesi,
- Arabuluculuğun esnek olması,
- Nihai kararı verme yetkisinin tarafların elinde bulunması hususları zikredilebilir.⁹²

Hakemliğe yani tahkime ilişkin ilkeler ise şu şekilde sıralanabilir:

- Arabuluculuktan farklı olarak verilen karar bağlayıcıdır,

⁸⁷ Alaüddin Ebu Bekr bin Mesud bin Ahmed el- Kasânî, *Bedâi’us-Sanâi’ fi Tertibi’s Şerâi’*, Beyrut: 2. Baskı, Daru’l Kütubi’l İlmiyye, 1986, 7/3.

⁸⁸ Zeynep Doğru, *Malezya Örneğinde İslam Aile Hukukunda Arabuluculuk Uygulamaları*, s. 51-55.

⁸⁹ Mâide, 5/95; Enbiyâ, 21/74,79.

⁹⁰ Mustafa Avcı, “Mecelle’ye Göre Hâkimin Nitelikleri ve Yargılama Etiği”, *Türkiye Adalet Akademisi Dergisi*, Yıl: 7, Sayı: 27, (2016) s. 41-42.

⁹¹ Mecelle-i Ahkâm-ı Adliye 4. Bölüm, 1. Fasl, madde 1792.

⁹² Kekeç, *Arabuluculuk Yoluyla Uyuşmazlık Çözümünde Temel Aşamalar ve Taktikler*, s. 52.

- Uyuşmazlık çözümünde hakem bir nevi hâkim gibi hareket ederek delillere başvurma ve tanık dinleme gibi hususlarda yetkilidir,
- Arabuluculukta odak noktası taraflar iken tahkimde esas rol hakeme aittir,
- Genellikle hakemlerin olay özelinde konunun uzmanı kişilerden seçildiği görülmektedir.⁹³

Görüldüğü üzere arabuluculuk ve tahkimin alternatif uyuşmazlık çözüm yöntemi olarak benzediği noktalar olduğu gibi farklılıkları kısımları da bulunmaktadır.

C. TÜRK HUKUK TARİHİNDE AİLE ARABULUCULUĞU VE HAKEMLİĞİ

Türk hukuk tarihinde arabuluculuk ve tahkim faaliyetlerinin cumhuriyet dönemi öncesi ve sonrası olarak ayrı ayrı ele alınacaktır. Zira bu iki dönem arasında esaslı farklılıklar göze çarpmaktadır. Bu farklılıklar cumhuriyetin ilanı akabinde Medeni Kanun'un kabulü ile ortaya çıkmıştır.

1. Cumhuriyet Öncesi Dönem

Osmanlı mevzuatına kısaca göz attığımızda Osmanlı'da uygulanan resmi mezhep Hanefiliğin görüşünü Kadri Paşa, Ahvali Şahsiyye ile ilgili kanun taslağında⁹⁴ karı koca arasında şiddetli geçimsizlik olur ve taraflardan biri hâkime müracaat ederse hâkim biri kocanın diğeri karının ailesinden olmak üzere iki adil kimseyi hakem olarak tayin eder şeklinde ifade etmektedir⁹⁵. Burada Hanefilerin resmi görüşüne uygun olarak hakemlerin tefrik kararı veremeyeceği de belirtilmiştir. 1917 yılında yürürlüğe koyulan ve kısa bir süre uygulanan⁹⁶ Hukuk-ı Aile Kararnamesi'nin 130. maddesi, uzun süre uygulanan resmi mezhep Hanefiliğin görüşünü terk ederek Malikilerden alınan görüşü yasalaştırmış ve burada hakemlere arabuluculuk yapıp tarafları barıştırma imkânı olmazsa boşanma kararı verebilmelerine dair yetki tanımıştır.

“Zevceyn beyninde niza’ ve şikak zuhur edip de tarafeynden biri hâkime müracaat ederse hâkim tarafeyn ailelerinden birer hakem tayin eder. Bir veya iki taraf ailesinden hakem tayin olunacak kimse bulunamaz veya bulunup da hakem olacak evsafı hâiz olmazsa hariçten münasiplerini tayin eyler. Bu sûretle teşekkül eden aile meclisi tarafeynin ifâdât ve müdâfaâtını tedkik ile beynlerini ıslâha çalışır. Kabil olmadığı sûretde kusur zevcede ise beynlerini tefrik eder. Ve zevcede ise mehrin tamamı veya bir kısmı üzerine muhâlaa eyler. Hakemler ittifak

⁹³ Konuralp, *Alternatif Uyuşmazlık Çözüm Yolları: Tahkim*, s. 55-56.

⁹⁴ 210. Madde gereğince karı ve koca arasında anlaşmazlık olur ve şiddetli geçimsizlik haline gelirse ve taraflardan biri hâkime müracaat ederse; hâkim biri kocanın diğeri karının ailesinden olmak üzere iki adil kimseyi hakem olarak belirler. Oluşturulan aile meclisi, tarafların şikayetlerini dinler ve aralarını düzeltmeye çalışır. Sulh mümkün değilse, eşler hakemlere vekalet vermeden, aralarını muhalea yoluyla ayıramazlar. akt. Ahmet Akgündüz, *Mukayeseli İslam ve Osmanlı Hukuku Külliyyatı*, Diyarbakır: Dicle Üniversitesi Hukuk Fakültesi, 1986, s. 193.

⁹⁵ Mustafa Avcı, Osmanlıda Aile Arabuluculuğu Uluslararası Ailenin Korunması Hakkı Sempozyumunda Sunulan Bildiri, Türkiye İnsan Hakları ve Eşitlik Kurumu, Kızılay/Ankara, 29-30 Nisan 2019. Bkz. <https://www.tihek.gov.tr/prof-dr-mustafa-avci/> (Erişim tarihi: 13.03.2022)

⁹⁶ Kararname iki sene kadar sonra 1919 yılında yürürlükten kaldırıldı da bir yenilik teşkil etmiş ve kendisinden sonra hazırlanan diğer İslam ülkeleri aile kanunlarına öncülük etmiştir. Mehmet Akif Aydın, *Osmanlı Hukukunda Kazai Boşanma “Tefrik”*, İstanbul: Osmanlı Araştırmaları, Cilt: 5, 1986, s. 12. Ayrıca kararnamenin öncülük ettiği ülkelerle ilgili örnek olarak bkz. Ahmet Kılınç, “İslam Hukukunun Evrenselliği Bağlamında Hukuk-ı Aile Kararnamesi ile Malezya İslam Aile Hukuku Kanunu 1984’ün Mukayesesi”, ERÜHFD, Cilt: 14, Sayı: 2, (2019)

*edemezler ise hâkim evsaf-ı lâzımeyi hâiz diğer bir heyet-i hakemiyye veya tarafeyne karabeti olmayan üçüncü bir hakem tayin eyler. Hakemlerin verecekleri hüküm kat'î ve nâ-kâbil-i itirazdır.*⁹⁷

Hakemlerin verecekleri bu hükmün de kesin olduğu belirtilmiştir. Bu maddenin gerekçesinde o zamana kadar uygulanmaması sebebiyle ülkemiz açısından pek yeni olan bir usul kabul edilmiştir. Eşler arasında geçimsizlik halinde bir “aile meclisi” yani tarafların ailelerinden seçilmiş bir hakem heyeti teşkil edilecek ve şimdiye kadar uygulanan Hanefilerin görüşüne göre yalnız arabuluculuğa yetkili olan bu hakemler, bu kanunu kabulü ile tefrikan yani boşanmaya da karar verebileceklerdir.⁹⁸

Cumhuriyetin ilk yıllarında İslam hukukuna uygun 142 maddelik bir aile kanunu tasarısı tekrar hazırlanmıştır⁹⁹. 1924 yılında Hukuk-ı Aile Kanunu tasarısının 121. Maddesinde boşanma davası açılmışsa uyuşmazlığın öncelikle bir aile arabuluculuğu diyebileceğimiz hakem heyetine mecburi görülmüştür¹⁰⁰. Ayrıca bir diğer husus, 122. Maddede kapsamında hakemlerin daha önce zikrettiğimiz ayet mucibince¹⁰¹ tarafları sulhe teşvik etmesi fakat geçimsizlik hali devam ediyor ve evliliğin devamı mümkün görünmüyorsa bir hâkim gibi tefrik kararı da verebilmesi hatta nafaka ve mehir hususlarında hüküm vermesidir.¹⁰²

2. Cumhuriyet Sonrası Dönem

Genel anlamda arabuluculuğun tarihsel sürecine değindikten sonra konu ile ilgili olarak Türk hukukundaki düzenlemelerin incelenmesi de elzemdir. Arabuluculuk kavramı 6325 sayılı Hukuk Uyuşmazlıklarında Arabuluculuk Kanunu'nun 22.06.2013 tarihinde yürürlüğe girmesi ile bir alternatif uyuşmazlık çözüm yolu olarak ulusal hukukumuzda kendine yer bulmuştur.¹⁰³ Kanunda geçen ifadeyle arabuluculuk: “*Sistematik teknikler uygulayarak, görüşmek ve müzakerelerde bulunmak amacıyla tarafları bir araya getiren, onların birbirlerini anlamalarını ve bu suretle çözümlerini kendilerinin üretmesini sağlamak için aralarında iletişim*

⁹⁷ Orhan Çeker, der., *Osmanlı Hukuk-ı Aile Kararnamesi*, Konya: 5.Baskı, Mehir Vakfı Yayınları, 2017, s. 16.

⁹⁸ Çeker, der., *Osmanlı Hukuk-ı Aile Kararnamesi*, s. 99-100.

⁹⁹ Cin, Akgündüz, “Aile Hukuku/2” *Türk Hukuk Tarihi*, s. 82.

¹⁰⁰ 1340/1924 tarihli Hukuk-ı Aile Kanunu Tasarısı m.121: “*Tefrik davası 84 üncü maddeye müsteniden tarafeynden birinin diğerine rabita-i izdivacın devamını gayri mümkün kılacak surette zulüm ve eza etmesi veya 87 inci maddede tafsil olduğu veçhile aralarında niza ve şikak zuhur eylemesi sebepleriyle vaki olmuş ve hakim tarafından zevceynin telif-i beyni de kabil olamamış ise davanın evveleminde bir heyet-i hakemiyye tevdi mecburdur.*”

¹⁰¹ Her ne kadar Nisa suresi 35. ayet kapsamında hakemlik kurumu işletilse de ayetteki durumdan farklı olarak kadın ve erkeğin ailesinden birer hakem değil doğrudan devlet tarafından hakemlerin atandığını görmekteyiz.

¹⁰² 1340/1924 tarihli Hukuk-ı Aile Kanunu Tasarısı m.122: “*Heyet-i hakemiyye, tarafeynin ifadat ve müdafaatını tetkik ile beyinlerini ıslaha çalışır. Telif-i beyn bu kere de kabil olamadığı ve heyet-i hakemiyye, zevceyn beyninde hüsn-i muaşeretin veya rabita-i izdivacın devamına imkan kalmadığına kanaat getirdiği surette beyinlerini tefrikle beraber kusur tamamen zevcede ise 61 nci madde mucibince tesmiye edilen mehrin ve 62 nci madde mucibince takarrür eden taahhüdât-ı maliyenin ve müddet-i iddet nafakasının tamamen tediyesine hükmeyleyler ve zevce mal-i mevhubu zevcinden mevcut ise aynen ve müstehlek ise bedelen istirdat edebilir. Eğer kusur tamamen zevcede ise 61 nci madde mucibince mehrin ve 62 nci madde mucibince kendi lehine tediyesi meşrut olan meblağ veya malın tamamını ve müddet-i iddet nafakasını zayi eyler ve zevç mal-i mevhubu zevcesinden mevcutsa aynen ve müstehlek ise bedelen istirdat edebilir. Eğer kusur zevç ile zevce arasında dair ise mehir veya taahhüdât-ı maliyeden bir kısmının ve nafaka-i iddetin tediyesiyle hükmeyleyler. Hakemler ittifak edemezlerse hakim, evsaf-ı lazımeyi haiz diğer heyet-i hakemiyye ve tarafeyne karabeti olmayan diğer bir hakem tayin eder.*”

¹⁰³ Bkz. 6325 sayılı Hukuk Uyuşmazlıklarında Arabuluculuk Kanunu m. 37.

sürecinin kurulmasını gerçekleştiren, uzmanlık eğitimi almış olan tarafsız ve bağımsız bir üçüncü kişinin katılımıyla ihtiyarî olarak yürütülen uyuşmazlık çözüm yöntemini” ifade eder.¹⁰⁴

Buradan hareketle artan boşanma sayılarına karşı önlem alınması zarureti ortaya çıkmıştır. Bu bağlamda iç hukukumuz kapsamında bazı önleyici tedbirlerin alındığı görülmektedir. Aile ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı tarafından “Aile ve Boşanma Süreci Danışmanlığı” 2012 yılında uygulanmaya başlamıştır. Ayrıca Adalet Bakanlığı bünyesindeki Arabuluculuk Daire Başkanlığı tarafından 2016-17 yıllarında üç adet çalıştay yapıldığı ve aile arabulucusu olarak görev alması muhtemel kişilere yönelik de bir rehber kitap taslağı da hazırlandığını söylemek mümkündür.¹⁰⁵ Yine 2020 yılında Adalet Bakanlığı Hukuk İşleri Genel Müdürlüğü Arabuluculuk Daire Başkanlığı tarafından “*Aile ve Miras Hukukunda Uzman Arabuluculuk*” adlı kapsamlı bir çalışma yayınlanmıştır.¹⁰⁶ Ancak söz konusu adımlar dışında aile hukuku kapsamında alternatif uyuşmazlık çözüm yollarının henüz somut olarak hayata geçirilmediğini ve bu sebeple halen süregelen sorunlara uygulamada bir çözüm bulunamadığını görmekteyiz.

SONUÇ

Günümüzde bireyler arasındaki uyuşmazlıkların çözülmesinde uygulanan klasik muhakeme usulü, birçok sebepten dolayı bazı alanlarda yerini alternatif uyuşmazlık çözüm yöntemlerine bırakmaya başlamıştır. Alternatif uyuşmazlık çözüm yöntemlerinin tercih sebebi olarak görülmesi, çalışmamızda da bahsettiğimiz üzere, bu yolların zamandan ve maliyetten tasarruf imkânı sağlaması, mahkemelerin iş yükünü azaltması, tarafların sürece etkilerini artırarak adalet duygusunu pekiştirmesini ve uzlaşma ortamını sağlamasından kaynaklanmaktadır.

Alternatif yöntemlerin esnek oluşu ve devlet müdahalesini azaltıcı yönü, bir alternatif uyuşmazlık çözüm yöntemi olarak arabuluculuk ve tahkim kavramlarının da aile hukukunda uygulanması gerekliliğini kaçınılmaz kılmaktadır. Nitekim çalışmamızda da görüldüğü üzere hem günümüz hukukunda hem de İslam aile hukuku kapsamında bu yöntemlere başvurulmuştur. İç hukukumuzda konu ile alakalı somut adımlar henüz atılmamıştır. Temennimiz o yöndedir ki dava şartı olarak aile arabuluculuğu ya da hakemliği kurumları işletilerek giderek artan boşanma sayılarının önüne geçilebilir.

Çalışmamız kapsamında gözlemlediğimiz bir diğer husus ise batılı anlamda alternatif uyuşmazlık çözüm yöntemleri, boşanmanın asli sonucu olan evlilik birliğinin sona ermesi üzerinde gerçekleşmekten çok, fer’i sonuçlar olan (velayet, nafaka, mal rejimi vb.) hususlarda yani mahkemelerin yükünü azaltma noktasında gerçekleşmektedir. Fakat İslam hukukunun yaklaşımı bunun aksine doğrudan evlilik birliğinin korunmasına yöneliktir. Zira İslam hukukunun asli kaynaklarından olan sünnette de gözlemlendiği üzere aile içi ihtilafların birçoğu, karşılıklı iletişimle çözülebilmektedir. Bu sebeple daha çok iletişime dayalı, birey odaklı ve esnek olan

¹⁰⁴ 6325 sayılı Hukuk Uyuşmazlıklarında Arabuluculuk Kanunu m. 2/b.

¹⁰⁵ Temel, “İslam Aile Hukukundaki Arabulucu-Hakemlik Uygulamasının Türkiye’de Aile Arabuluculuğuna Muhtemel Katkıları”, s. 315.

¹⁰⁶ Detaylı bilgi için bkz. Pervin SOMER vd., *Aile ve Miras Hukukunda Uzman Arabuluculuk*, haz., Şükran ŞİPKA vd., Ankara: Adalet Bakanlığı Hukuk İşleri Genel Müdürlüğü Arabuluculuk Daire Başkanlığı, 2020.

alternatif uyuşmazlık çözüm yöntemlerinin aile içi uyuşmazlıklara uygulanması kaçınılmaz görülmektedir.

Sonuç olarak arabuluculuk ve tahkim kavramları, İslam hukuku özelinde hem Hz. Peygamber döneminde hem de mezhepsel farklılıklar da göz önüne alınarak Osmanlı hukuk tarihinde kendisine yer bulmuştur. Aile arabuluculuğu ve hakemliği kurumlarının, dağılmak üzere olan ailelerin kurtarılması noktasında çok önemli faydalar sağladığı da çalışmamızda gözlemlendiğimiz üzere aşikardır. Bu sebeple Türk hukukunda da uygulanması planlanan bu yöntemlerin sadece faaliyete geçirilmekle kalmayıp İslam hukuku uygulamalarından da istifade edilerek düzenlenmesi gerektiğini düşünmekteyiz. Nitekim İslam hukuku kapsamındaki aile arabuluculuğu ve hakemliği faaliyetleri, ulusal anlamda aile yapımıza, kültürümüze ve ahlaki değerlerimize batılı anlamdaki arabuluculuk kavramından daha uygun görünmektedir. Zira batılı anlamda arabuluculuk kavramının aile dışı birliktelikleri de koruma noktasına evirildiği çalışmamızda gözlemlenmiştir. Bu bağlamda bir taraftan aileyi korumak adına aile arabuluculuğu yöntemine başvururken diğer taraftan da evlilik dışı ilişkilerin korunmasını sağlamak adına yine aynı yöntemin uygulanmaya çalışılması, muhtemeldir ki aile arabuluculuğu kurumunun amacı ve ruhuyla ters düşmektedir. Bu sebeple İslam hukukunun aile içi ihtilaflara getirdiği çözüm önerilerinin incelenmesinin Türk hukuku adına kazanım olacağı kanaatindeyiz.

KAYNAKÇA

- Abdülmelik b. Hişâm, es-Siretü'n-nebeviyye, neşreden Mustafa es-Sekkâ, Kahire: Cilt: 1-4, 1375/1955.
- Akgündüz, Ahmet. "Hakem", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, Cilt: 15, s. 172.
- Akgündüz, Ahmet. *Mukayeseli İslam ve Osmanlı Hukuku Külliyyatı*, Diyarbakır: Dicle Üniversitesi Hukuk Fakültesi, 1986.
- Akşit, Mustafa Cevat. *Mutlu Evlilik İslâmi Esasları*, İstanbul: Gümüşev Yayıncılık, 1. Baskı, 2011.
- Albayrak Hakan, "Eşitlik ve Tarafsızlık İlkelerinin Zorunlu Arabuluculuk Bağlamında Yeniden Değerlendirilmesi Zorunluluğu", *Gaziantep University Journal of Social Sciences*, Cilt: 17, Etik Özel Sayı, (2018), (s. 12-24)
- Atar, Fahreddin. *İslam Adliye Teşkilatı Ortaya Çıkışı ve İşleyişi*, Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı, 5. Baskı, 2020.
- Avcı, Mustafa. "Osmanlıda Aile Arabuluculuğu; Uluslararası Ailenin Korunması Hakkı Sempozyumunda Sunulan Bildiri, Türkiye İnsan Hakları ve Eşitlik Kurumu", Kızılay/Ankara, 29-30 Nisan 2019. Bkz. <https://www.tihk.gov.tr/prof-dr-mustafa-avci/> (Erişim tarihi: 13.03.2022)
- Avcı, Mustafa. *Türk Hukuk Tarihi*, Konya: 8. Baskı, Atlas Akademi, 2019.
- Avcı, Mustafa. "Osmanlı Ceza Muhakemesinde Sulh (Uzlaştırma)", *Selçuk Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 25(1), 2017: (s. 11-71).
- Avcı, Mustafa. "Mecelle'ye Göre Hâkimin Nitelikleri ve Yargılama Etiği", *Türkiye Adalet Akademisi Dergisi*, 7(27), 2016: (s. 33-58).
- Aydın, Mehmet Akif. *İslam-Osmanlı Aile Hukuku*, İstanbul: Marmara Üniversitesi, 1985.
- Aydın, Mehmet Akif. "Osmanlı Hukukunda Kazai Boşanma "Tefrik", İstanbul: *Osmanlı Araştırmaları*, C. 5, 1986.
- Bardakoğlu, Ali. "İSLÂM", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, Cilt: 23, s. 19.
- Bilgin, Hikmet. "Anglo-Sakson Hukuk Sistemlerinde Arabuluculuk", *Hukuk Gündemi Dergisi*, Sayı:1, 2009: (s.16-24).
- Bilmen, Ömer Nasuhi. *Fıkıh İlmi & İslam Hukuku Terimleri Sözlüğü*, Haz. Abdullah Kahraman, İstanbul: Nizamiye Akademi, 2016.
- Çetinkaya, Esra. *Osmanlı Hukukunda Sulh Sözleşmesi*, İstanbul: Onikilevha, 1. Baskı, 2020.
- Cin, Halil. *Eski Hukukumuzda Boşanma*, Ankara: Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayınları, 1976.
- Cin, Halil, Ahmet, Akgündüz. "Aile Hukuku/2" *Türk Hukuk Tarihi*, Cilt:2, Özel Hukuk, İstanbul: Osmanlı Araştırmaları Vakfı, 1996.
- Cin, Halil, Gül, Akyılmaz. *Türk Hukuk Tarihi*, 9. Baskı, Konya: Sayram Yayınları, 2017.
- Çeker, Orhan. der., *Osmanlı Hukuk-ı Aile Kararnamesi*, 5. Baskı, Konya: Mehir Vakfı Yayınları, 2017.
- Demircioğlu, Huriye Reyhan. "Aile Hukuku Uyuşmazlıkları Bakımından 6325 Sayılı Hukuk Uyuşmazlıklarında Arabuluculuk Kanunu'nun Uygulanabilirliği", *Türkiye Adalet Akademisi Dergisi*, 23 (2015): (s.45-84).
- Doğangüzel, Semra Betül. *Osmanlı Hukukunda Nişanlanma*, 2. Baskı, Ankara: Adalet Yayınevi, 2021.
- Doğru, Zeynep. *Malezya Örneğinde İslam Aile Hukukunda Arabuluculuk Uygulamaları*, İstanbul: Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2020.
- Dörtok Abacı, Zeynep. "Bir Sorun Çözme Yöntemi Olarak Sulh:18. Yüzyıl Bursa Kadı Sicillerinden Örnekler ve Düşündürdükleri" *OTAM Dergisi*, 20, (2006): (s.105-115).
- Ebû Hafs (Ebû Muhammed) Hüsâmüddin es-Sadrü's-şehîd 'Ömer b. 'Abdil'azîz b. 'Ömer b. Mâze el-Buhârî - Muhyî Hilâl Serhân, *Edebu'l-kâdi li'l-Hass âf*, Bağdâd: Matba'atü'l-irşâd, 1977, 4:59.

- El- Kāsānī, Alaüddin Ebu Bekr bin Mesud bin Ahmed. *Bedāi'us-Sanāi' fi Tertibi's Şerāi'*, Beyrut: 2. Baskı, Daru'l Kütubi'l İlmiyye, 1986.
- Erdoğan, Mehmet. *Fıkıh ve Hukuk Terimleri*, 6. Baskı, İstanbul:Ensar, 2016.
- Folberg, Jay. *A mediation overview: History and dimensions of practice*, San Francisco: Mediation Quarterly, 1983.
- Goldberg, Stephen B., Frank E. A. Sander, Nancy H. Rogers, Sarah Rudolph Cole, *Dispute Resolution Negotiation, Mediation and Other Processes*, New York: Apsen Publishers, 2007.
- Günay, Hacı Mehmet. "Nüşûz", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, Cilt: 33, s. 303.
- Hadislerle İslam*, Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Cilt 4, 2014.
- İşıktaş Karabulut, Yıldız. *Aile Uyuşmazlıklarında Arabuluculuk*, İzmir: Yüksek Lisans Tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2020.
- İbn-i Abidin, *Reddü'l Muhtar Ale'd-dürrü'l-Muhtar*, çev. Ahmed Davudoğlu, Cilt :6, İstanbul: Şamil Yayınevi, 1983.
- İbn Kudâme , Ebü Muhammed Abdullah (ö.620/1223), *el-Muğni*, Beyrut: Cilt: 7
- İbnü'l-Hümmam, Kemalüddin Muhammed b. Abdilvahid (ö.861/1456) *Fethu'l-Kadir*, Kahire: 1970, Cilt: 7
- İstanbul Kadı Sicilleri*, Eyüb Mahkemesi, 74 Numaralı Sicil (H. 1072-1073 / M. 1661-1662) Cilt: 28, Sayfa: 393, Hüküm no: 414
- İstanbul Kadı Sicilleri*, Rumeli Sadareti Mahkemesi 80 Numaralı Sicil (H. 1057-1059/M. 1647-1649) Cilt: 15, Sayfa: 191, Hüküm no: 199
- Kahveci, Nuri. *İslam Aile Hukuku*, 2. Baskı, İstanbul: Hikmetevi Yayınları, 2017.
- Kandemir, M. Yaşar. "Hafsa", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, Cilt: 15, s.119-120.
- Kaplan, Yavuz. "Arabuluculuk ve Türk Hukuk Uyuşmazlıklarında Arabuluculuk Kanunu Tasarısına Eleştirel Bir Bakış", *Milletlerarası Hukuk ve Milletlerarası Özel Hukuk Bülteni*, 28(1-2), 200): (s. 115-146).
- Karacabey, Kürşat. "Zorunlu Arabuluculuğun Hukukun Temel İlkelerine Aykırılığı ve Uygulanabilirliğine Dair Sorunlar", *Ankara Barosu Dergisi*, Sayı: 1, (2016): (s. 458-489).
- Karaman, Hayrettin. *İslâm'da Kadın ve Aile*, İstanbul:Ensar Neşriyat, 2006.
- Kekeç, Elif Kismet. *Arabuluculuk Yoluyla Uyuşmazlık Çözümünde Temel Aşamalar ve Taktikler*, Ankara: Adalet Yayınevi, 2014.
- Kılınc, Ahmet. "İslam Hukukunun Evrenselliği Bağlamında Hukuk-ı Aile Kararnamesi ile Malezya İslam Aile Hukuku Kanunu 1984'ün Mukayesesi", *ERÜHFD*, 14(2), 2019: (s. 623-662)
- Kılınc, Ahmet. "Osmanlı Devleti'nde Alternatif Uyuşmazlık Çözüm Yöntemi Olarak Muslihun Osmanlı Arabuluculuğu", *II. Hukuk Tarihi Kongresi Bildirileri*, Cilt: 2, İstanbul: On İki Levha Yayıncılık,2016: (s. 150-166)
- Kılınc, Ayşe Nur, Ahmet, Kılınc. "Mehrin Türk Pozitif Hukuku Açısından Yeniden Değerlendirilmesi Gerekliliği", *İnönü Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 10(1), 2019: (s. 103-118)
- Konuralp, Cengiz Serhat. *Alternatif Uyuşmazlık Çözüm Yolları: Tahkim*, Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2011.
- Köksal, Mustafa Asım. *İslâm Tarihi 1-2 (Mekke Devri)*, İzmir: Işık Yayınları, 2011.
- Özbay, İbrahim. "Alternatif Uyuşmazlık Çözüm Yöntemleri", *EÜHFD*, Erzincan: 10(3-4), 2006: (s. 459-475)
- Özbek, Mustafa Serdar. *Alternatif Uyuşmazlık Çözümü*, Ankara: Yetkin Yayınları, 3.baskı, 2013.

- Parkinson, Lisa. Aile Arabuluculuğu (Family Mediation), çev. Nikbinlik Tercüme, Sorumlu ed. Yonca Fatma Yücel, Ankara: T.C. Adalet Bakanlığı, 2017.
- Ponte, Lucille M., Thomas D., *Cavenagh, Alternative Dispute Resolution in Business*, Ohio: ITP, 1999.
- Said Nursi, Bediüzzaman. *Mektubat*, İstanbul: Rnk Neşriyat, 2011.
- Somer, Pervin. vd., Aile ve Miras Hukukunda Uzman Arabuluculuk, haz., Şükran ŞIPKA vd., Ankara: Adalet Bakanlığı Hukuk İşleri Genel Müdürlüğü Arabuluculuk Daire Başkanlığı, 2020.
- Şen, Yusuf. "İslam Hukukunda Arabuluculuk", *Hitit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Çorum, 22(22), 2012, (s. 110-111)
- Tanrıver Süha, "Hukuk Uyuşmazlıkları Bağlamında Alternatif Uyuşmazlık Çözüm Yolları ve Özellikle Arabuluculuk", *Türkiye Barolar Birliği Dergisi*, Sayı: 64, (2006), (s. 151-177).
- Temel, Ahmet. "İslam Aile Hukukundaki Arabulucu-Hakemlik Uygulamasının Türkiye'de Aile Arabuluculuğuna Muhtemel Katkıları", *Darulfunun İlahiyat*, İstanbul: 30(2), (2019): (s. 311-336).
- Yazıcı Tıktık, Çiğdem. *Arabuluculukta Gizliliğin Korunması*, İstanbul: Onikilevha Yayıncılık, 2013.
- Yıldırım, Mustafa. "TAHKİM", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, Cilt: 39.
- Abdillatif Ez-Zebîdî, Zeynüddin Ahmed B. Ahmed Bin. Sahîh Buhâri Muhtasarı Tecrid-i Sarih Tercümesi ve Şerhi, çev. Ahmed Naim; Kâmil Miras, İstanbul: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2019.
- "Evlenme ve Boşanma İstatistikleri, 2021", <https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Evlenme-ve-Bosanma-Istatistikleri-2021-45568> (Erişim tarihi: 03.03.2022)